

PREGLED NOVOLATINSKE KNJIŽEVNOSTI MED SLOVENC V DRUGI POLOVICI XVI. STOLETJA

Ob pričujočem poskusu pregleda novolatinske slovstvene tvornosti med Slovenci v zadevnem obdobju bi bilo odveč, ko bi se posebej ustavljali ob temeljni kulturnozgodovinski značilnosti tega obdobja. Medtem ko v času do nastopa slovenskih protestantov ni mogoče govoriti o kakem umetelnem literarnem ustvarjanju v slovenščini, se položaj bistveno spremeni z vznikom slovenske književnosti in angažiranjem najboljših moči pri delu za slovenski knjižni repertorij, ki šele lahko odpre dotlej literarno povsem zanemarjenemu jezikovnemu izrazilu pot do prave literarne tvornosti. Ob vseh delih slovenskih protestantov s Trubarjem na čelu, ki pomenijo kljub svoji navidezni skromnosti za slovenske razmere dejanje epohalnega pomena, pa je pri proučevanju kulturne podobe slovenskega sveta v 2. polovici 16. stoletja vsekakor treba upoštevati zlasti vlogo in pomen tedaj v daleč največjem obsegu prakticirane slovstvene produkcije v latinščini.

Ta latinsko pisana produkcija se vključuje kajpada v tako imenovano evropsko novolatinsko literaturo¹, glede katere se v zadnjih desetletjih po pravici čedalje bolj uveljavlja prepričanje, da jo je treba knjub vsem njenim diferenciacijam in od tod izvirajočim pogostoma problematičnim delitvam in členitvam šteti za veliko enoto, katere korenine segajo v Italijo tja v 14, ali celo pod konec 13. stoletja. Kljub dejstvu, da tudi ob prehodu od tim. srednje latinščine in njene literature k novi ni in tudi ne more biti ostro zarezano ločnice, je tisto, kar daje novolatinski književnosti in njenemu jeziku (le-ta hoče biti zavestno literarno izrazilo) značaj novosti in skupnosti, izrecno in izključno priznavanje jezikovne in literarne norme, pridobljene z zavestnim posegom nazaj k normativnim ali že kar kanoničnim zgledom klasične antične latinščine in rimske literature. Zelo posplošeno smemo zatorej tvegati trditev, da je doba razmaha in izrazite prevlade novolatinske književnosti nad vsemi drugimi prav čas nekako med začetkom 16. in za-

¹ Tu naj zadošča opozorilo na dragoceni priročnik J. IJsewijnja, *Companion to Neo-Latin Studies*, Amsterdam—New York—Oxford 1978, s tam navedeno literaturo. Posebno razveseljivo je, da je dobila novolatinska literatura svoje mesto kot samostojen razdelek v sklopu svetovne književnosti v prikazu izpod peresa R. Mardešića, *Novovjekovna latinska književnost*, v: *Povijest svjetske književnosti* II, Zagreb 1977, 405—480.

četkom 17. stoletja. Časovni razmiki med posameznimi kulturnimi krogi v Evropi so seveda nesporni, saj je daleč pred vsemi drugimi renesančna Italija, medtem ko domala celotni evropski Severozahod sledi s precejšnjo zamudo. Za Nemčijo npr. ugotavljajo, da sta se prevlada in normativni značaj tega novega jezika, ki ga je imela Italija že dobrih sto let, utrdila šele s tipologijo, ki sta mu ga dala Erazem Rotterdamski in Johannes Sturm (1507—1589)². Izračunali so celo, da npr. še pod konec 16. stol. na Nemškem izdeta približno dve tretjini knjig v latinščini³.

Že ta zgovorni kvantitativni podatek na koncu našega uvodnega ekskurza naj zadošča za podkrepitev trditve o potrebnosti upoštevanja pomena in vloge, ki jo ima novolatinska književnost tudi v slovenskih razmerah. Slej ko prej je zatorej desideratum naše literarne zgodovine tudi preučitev novolatinske in poleg nje spričo specifičnih razmer tudi nemške literarne produkcije na Slovenskem. Če smo si malo prej dovolili opozoriti na nemške razmere, se nam zdi to utemeljeno tudi zato, ker se zdi, da smemo v začetku stoletja pri nas govoriti o kar občutnem italijanskem vplivu⁴, medtem ko prinašajo družbenopolitični tokovi, zlasti napredujoča krepitev centralne politične oblasti in ideološka opredelitev predvsem meščanstva in plemstva na Slovenskem za reformacijo v drugi polovici stoletja mnogo izrazitejšo, če ne že domala izključno naslonitev na nemški kulturni krog.

Konkretno kaže za čas, ki ga obravnavamo, omeniti še eno značilnost: humanistični izobrazbeni ideal, iz katerega izvira široki tok novolatinske literarne tvornosti, se je moral v začetku stoletja še v krčih boriti za uveljavitev na evropskih, zlasti nemških univerzah, zdaj pa je že zdavnaj edina sprejemljiva norma, ki se je že dokončno utrdila in institucionalizirala v šolskem sistemu. Na naših tleh univerz sicer ni bilo, zato pa ne moremo mimo tistega tipa šole, ki pripravlja svoje absolvente za univerzitetni študij. Celovec je dobil menda že 1553 svojo „deželno šolo“ in štel med njene rektorje celo lingvista in historiografa Megiserja⁵; Ljubljana je dobila približno enakovredno šolo, naslednico privatne latinske šole Lenarta Budine, leta 1563 in nje vodstvo je kmalu za Budino prevzel edini laik med slovenskimi protestanti, v humanističnem duhu pri Melanchthonu šolani Adam Bohorič, prvi slovenski slovničar; pri tem navsezadnje ne kaže pozabiti še na graško deželno šolo, ki je prav tako zajemala del slovenske študentske populacije in dobila že 1587 veliko konkurentko v jezuitski graški univerzi. Naš namen tukaj seveda ni obnavljati zgodovine šolstva in šolskih institucij, vendar je morda smiselno začeti s temi opozorili. Ljub-

² O. Kluge, *Die neulateinische Kunstprosa*, v: Glotta 23 (1935), 18—80, tam 19s.

³ K. O. Conrady, *Die Erforschung der neulateinischen Literatur*. Probleme und Aufgaben, v: Euphorion 49 (1955), 413—445, tam 418; G. Hess, *Deutsche Literaturgeschichte und neulateinische Literatur*. Aspekte einer gestörten Rezeption, v: *Acta conventus neo-latini Amstelodamensis*, München 1979, 493—538, tam 495.

⁴ P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979, zlasti poglavji IV. in V.

⁵ Prim. F. Lukman v *Slovenskem biografskem leksikonu* (SBL) II, 84—87.

ljanska šola deželnih stanov je bila sicer slej ko prej pripravnica na univerzo, vendar so v njej že pod Bohoričem vidna tudi prizadevanja, da bi zajela v program zadnjega razreda tudi predmete, ki sodijo po tedanjem pojmovanju že na univerzo⁶. Še višje je segel s svojimi načrti Württemberžan, Bohoričev naslednik, humanist Nikodem Frischlin, ki je vztrajal v Ljubljani sicer le dve leti (1582—1584), a sta mu tu dozoreli dve temeljiti folološki deli, *Strigilis grammatica* in *Quaestiones grammaticae* (oboje prvič natisnjeno v Benetkah 1584)⁷. Zlasti v prvi je podal kritično-polemično zbirko napak v tedajnih slovnica, z drugo pa osnovo za novo latinsko gramatiko. Sicer so izpričani še drugi njegovi načrti in v Ljubljani si je lahko pri gramatikalnem delu pomagal s knjigami, ki so ustrezale njegovim naprednejšim filološkim nazorom in si jih je mogel izposoditi iz Bohoričeve knjižnice in iz v humanističnem smislu očitno bogato založene knjižne zbirke barona Jurija Khisla⁸. Ta sangvinični in vetrnjaški mož, ki je v Ljubljani napisal pač še razpravo *De ratione instituendi puerum*⁹, načrtoval dramske predstave, bodisi Terencija (Andria) ali svojo biblično komedijo *Susanna*, ter tudi pesnikoval¹⁰, je gojil prav za ljubljansko šolo ambiciozne načrte, ki jih sicer ni nikdar izpeljal, in že ob nastopu svojega rektorata 1582 pred številnim zborom v posebnem govoru razvil svoj program¹¹. Ob tem se kar sama od sebe ponuja analogija s podobnim programom, ki ga je za Gradec podal humanist David Chytraeus iz Rostocka, tudi sam Melanchthonov učenec, in že uvodoma definiral protestantsko-humanistični izobrazbeni ideal: za dosego učnega smotra, tj. spoznavanje in razumevanje biblije, si je treba pridobiti jezikovno znanje, gojiti retorične in literarne vaje in posredovati znanje iz posameznih strok (*artes*)¹². V marsičem istovetne nazore kot Chytraeus je v predgovoru

⁶ Tako Bohorič v šolskem redu iz leta 1575, prim. V. Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* I, Ljubljana 1963, 73.

⁷ D. F. Strauss, *Leben und Schriften des Dichters und Philologen Nicodemus Frischlin*, Frankfurt/M 1856, 247—281; F. Kidrič v SBL I, 190—192; Schmidt, o.c. 80—83.

⁸ V Ljubljani je imel v mislih tudi izdajo dela *Elementale* in *Nomenclator* v 6 jezikih, v katerem je bržčas upošteval tudi slovenščino; pozneje je izdal le *Nomenclator trilinguis Greco—Latino—Germanicus* (na voljo mi je 3. izdaja, Francofurti ad Moenum, Joh. Spiess 1591), katerega posvetilo je datirano z letnico 1585.

⁹ Kidrič n.n.m. 191.

¹⁰ Juriju Khislu se je zahvalil s posvetilno legijo k svoji *Strigilis grammatica*, v Ljubljani pa spesnil tudi elegijo *De lacu Circnitio ad Gasparum Godescheium Circnitianum*; le-to je iz svoje rokopisne zbirke epigramov objavil v dodatku h komediji *Venus*, v: N. Frischlin, *Operum poeticorum pars scenica*, Argentorati, Bernh. Iobinus 1585 (na voljo mi je izvod NUK Ljubljana R 17187). Ponatis je pesem doživela pri Valvasorju, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Laibach 1689, faksimile Ljubljana 1971, VII, 450.

¹¹ Th. Elze, *Die Rectoren der Krainerischen Landschaftschule in Laibach während des XVI. Jahrhunderts*, v: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 20 (1899), 177—153, tam 140s.

¹² D. Chytraeus, *Oratio in scholae provincialium in clyti ducatus Stiriae introductione habita*, Graeciae in Stiria, H. Francus 1574; prim. Th. Graff, *Lyrik und Prosa zwischen Spätmittelalter und Barock*, v: *Literatur in der Steiermark*, Graz 1976, 63—77, tam 67 s.

k svoji slovnici slovenščine eksPLICITNO razvil že priletni Bohorič in kot geslo postavil na začetek besede: „Plures novisse linguas et iucundum est et utile, addo: et perneccarium esse in confesso est“. Znanje kar največ jezikov je potemtakem prijetno, koristno in potrebno za posredovanje svojih in razumevanje tujih misli ter prisvajanje spoznanj o Bogu, pravi in naravi, zakaj brez njih ni mogoče braniti in ohranjevati ne pravega verskega nauka, ne skrbeti za pravično upravo družbene skupnosti, ne opravljati zasebnih in javnih služb¹³.

Pri vseh teh treh šolnikih definirani smoter se s poudarkom na študiju jezikov, zlasti latinščine in grščine, in njih praktični rabi in vaji zavzema za to, naj seže duhovno obzorje učencev teh šol prek ozkega okvira religiozne vzgoje v svet literature in svobodnih umetnosti. Bohorič, ki mu je jezik zrcalo duše („sermo index animi“), terja, naj se človek zna izražati „commodo orationis genere“. To si seveda lahko pridobi z vajo v elokvenci, z aplikacijo teoretično pridobljenega znanja v retoriki in poetiki, zato se nam zdi, da smemo te šole šteti za neke vrste kristalizacijske točke humanistično-literarnega delovanja. Tudi v Ljubljani so pač morali učenci višjih letnikov posamično in v skupinah ob javnih izpitih in nastopih preizkušati svoje sposobnosti in demonstrirati raven osvojenega znanja. Spričo dejstva, da v Ljubljani ni bilo možnosti v tisku objavljati te vrste šolskih literarnih poskusov, ki so bržčas ostajali v rokopisu in se izgubili, je zanimivo, da so se nam pričevanja o podobni praksi ohranila v tisku iz drugih, večjih izobrazbenih središč, kamor so na višje študije odhajali naši študentje, tako npr. „orationes exercitii gratia scriptae et recitatae“, ki jih je v Strassburgu izdajal profesor Melchior Iunius¹⁴. Med to vrsto spisja spada še precej disputacij, ki so jih ob raznih akademskih priložnostih po delih svojih profesorjev izdelali in zagovarjali študentje na raznih univerzah, čeprav je v marsikaterem izmed teh primerov težko ločiti delež študenta in profesorja¹⁵; pogosta šega je bila, da je imel študent

¹³ A. Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae de Latino-Carniolana literatura*, ad Latinae linguae analogiam accommodata... Witebergae 1584, faksimile Ljubljana 1970 (glej zlasti predgovor, „praefatiuncula“); prim. poleg starejših prikazov v sintetičnih zgodovinah slovenske književnosti še B. Berčič, *Aus dem Leben und Wirken Adam Bohoričs*, v: Adam Bohorič, *Arcticae horulae. Die erste Grammatik der slovenischen Sprache*, II. Teil. *Untersuchungen*, München 1971, 7—21; o Bohoričevih jezikovnih nazorih J. Pogačnik, *Anschauungen über Sprache und Stil bei Bohorič*, prav tam, str. 88—97.

¹⁴ M. Iunius (1545—1604), ki ga je 1559 poklical v Strassburg na tamkajšnji gymnasium illustre (od 1566 naprej Academia s cesarskim privilegijem) sam Johannes Sturm, je intenzivno gojil praktične retorične vaje svojih študentov in jim dajal za perifrazo teme iz aristotelske politologije, pa tudi iz antičnih, zlasti grških historikov, prim. *Neue deutsche Biographie* 10, Berlin 1974, 690. Izmed Kranjcev so zastopani med oratorji predvsem plemiški sinovi, pa tudi nekaj meščanskih otrok, gl. P. Simoniti, *Opera scriptorum Latinorum Sloveniae usque ad annum 1848 typis edita*, Zagreb—Ljubljana 1972, št. 627—630.

¹⁵ Tako npr. pri treh starassburških filozofskih disputacijah pod profesorjem J. L. Hawenereuterjem iz let 1593, 1559 in 1597, ki so jih branili Krištof Spindler ml., Bernard Steiner in poznejši znameniti zdravnik David Verbec (Verbezius), prim. Simoniti, *Opera*, št. 538—540.

samo predložiti take ali drugačne teze svojega profesorja in jih braniti; če so izzvale polemične odmeve, je potlej po navadi vskočil profesor in s tem izpričal, da je delo dejansko njegovo¹⁶.

Vendar smo z vsemi temi produkti pravzaprav šele na robu tega, čemur bi danes rekli lepa književnost. Spričo značaja dobe je sploh pogostoma nemogoče ločiti književnost v ožjem pomenu besede med množico tega, kar se je tedaj pisalo in tiskalo, saj sega paleta od zavestnega jezikovno umetelnega, estetskega ustvarjanja do tekstov, namenjenih trenutni polemiki ali enodnevniški publicistiki.

V renesansi prevladuje splošna šega, da se razne slavnostne priložnosti dekorirajo z literarnimi izdelki prigodnega značaja. To velja tako za večje dvore, ki jih pri nas, če izvzamemo lokalno plemstvo, ni bilo, kakor tudi za univerze in posamezne mejnike akademskega leta. Najbližja in kljub naslonitvi na protestantski Tübingen še zmeraj dobro obiskana je bila od Slovencev slej ko prej dunajska univerza, ki je štela v svojem kolegiju profesorjev nemalo naših ljudi. Naj tukaj opozorimo samo na nekaj imen. Začnemo lahko z dolgoletnim profesorjem retorike in poetike, Lukom Dobropoljskim (Agathopedius, u. 1562), ki se — kar je samo po sebi nenavadno — ni predstavil s samostojnimi literarnimi produkti, vendar je bil, kot vse kaže, prav on tisti mož ki je prevedel v latinščino Herbersteinove *Rerum Moscoviticarum commentarii* (prvi natis 1549) in bil bržkone celo nekakšen „ghost-writer“ in sodelavec pri marsikaterem siceršnjem delu slovitega diplomata¹⁷. Prav okoli Agathopedija, ki mu je bil Herberstein pravi mecen, se zbira vrsta Kranjcev, ki se nam npr. predstavijo s tiskano publikacijo ob magisteriju Ljubljancana Jakoba Straussa leta 1558. Kratka humanistična dedikacija Urbana Cuznerja, priložnostni distihi magistra Gašperja Žitnika, voščilna pesem dunajskega poeta Vita Jakobeja (Iacobaeus) dovolj jasno govore o izraziti pokrajinski kranjski zavesti tega kroga. Strauss sam je že v letih, ko je kratek čas deloval kot profesor na artistski fakulteti, objavil na Dunaju filozofsko delce, *Erotemata* in *libros Aristotelis de anima* (1560), a je v njem hotel dati svojim študentom skrčen povzetek tega Aristotelovega spisa, pri čemer se je pa v obliki kratkih vprašanj in odgovorov omejil le na naravoslovna vprašanja; prijatelji iz kroga njegovih dunajskih humanistov so seveda pris-

¹⁶ Tako sta npr. Primož Trubar ml. in Jurij Dalmatin 1572 in 1575 v Tübingenu branila teze svojega teološkega profesorja J. Heerbranda, prim. M. Rupel, *Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja*, Ljubljana 1954, 37—42; Heerbrandova *Disputatio de vera et sacrosancta Christi ... ecclesia*, Tübingae 1575, je bila npr. izzvana od *Assertiones theologicae*. ... Graecii, Z. Bartsch 1575, katere avtor je bil jezuit H. Blysssem, a jih je javno zagovarjal Slovenec Nikolaj Koprivec; iz tega se je razvila potlej cela polemika med Blysssemom in Heerbrandom, prim. P. Simoniti, *Jezuitska disputacija v Gradcu leta 1575*, v.: Slavistična revija 22 (1974), 205—212. Heerbrandova *De catholica et catholicis disputatio*, Tübingae 1572, ki jo je branil Jurij Dalmatin, pa je doživela ponatis v *Disputationes theologicae in incluta Tubingensi Academia publicae discutiendae*, propositae a Jacobo Heerbrando, Tübingae, G. Gruppenbachius 1575, 224—239, in sicer brez omembe defendenta Dalmatina (izvod v Vatikanski biblioteki Palat. IV. 1153).

¹⁷ Simoniti, *Humanizem* 213—215.

pevali h knjižici vrsto poetičnih aplavzov. Ko je ta mož potlej nadaljeval medicinske študije v Padovi, so mu tudi tu prijatelji za medicinski doktorat čestitali s tiskanimi Carmina gratulatoria (1565): med avtorij niso le Kranjci, temveč celo sloviti humanist Robortello¹⁸.

Sicer pa so na Dunaju naši ljudje zastopani še z nekaj avtorji, ki gojijo to in ono tipično poznohumanistično prozno ali poetično literarno zvrst. Naj omenimo Celjana Petra Muhiča in njegovo Oratio in funere Barbarae Prantnerin, Dunaj 1573, kjer sodeluje s kratkim epigramom tudi Ljubljčan profesor Alexius Strauss¹⁹. Le-ta spet ob medicinskem doktoratu Celjana Matije Lubana objavi v tisku posebno voščilno pesem, Carmen gratulatorium, Dunaj 1576, počastilne verze pa priobča tudi v drugih podobnih publikacijah²⁰. Vsekakor pa med dunajskimi verzifikatorji iz kroga slovenskih profesorjev ne moremo mimo že omenjenega Gašperja Žitnika, ki npr. počasti spomin profesorja Dobrepolskega z dolgim epicedijem (1562), pesnikuje pa tudi ob prihodu cesarja Maksimilijana II. na Dunaj leta 1563 z dvema pesnitvama, in zлага epitalamije ob tej in oni priložnosti²¹. Kaj vse mu je utegnilo ostati v rokopisu in se izgubilo, je moči le domnevati.

Žitnik je tudi tisti mož, ki je pobudil za pesnikovanje sina svoje sestre, poznejšega ljubljanskega škofa Tomaža Hrena²². Po srečnem naključju se nam je ohranila cela mladostna pesniška zbirka mladega Hrena, v kateri so pesmi, nastale med leti 1577 in 1586 — Libellus poematum sive carminum variorum generum²³. Tudi to je pretežno prigodnostna poezija, med naslovljenci je nekaj rojakov, ki jim piše Hren „conterranei amoris ergo“ ob raznih priložnostih: rojstnih dnevih, porokah, rojstvih in smrtih, vmes pa so tudi primeri religiozne lirike (npr. št. 40). Vseh pesmi, daljših in krajših, je nič manj kot 73, najdaljša med njimi obsega celih 186 distihov, njen naslov pa je „Triumphus amoris“. A kdor bi po tem naslovu pričakoval ljubezensko pesem, bo razočaran, zakaj vsa ta poema je pravzaprav katalog mitoloških, iz klasične literature znanih ljubezenskih parov, ki v splošnih obratih govore, da so „cuncta... subjecta Cupidinis armis“ (št. 27). Tako rekoč nikjer se ne oglasi pesnik s svojo, osebno izpovedjo²⁴, temveč svoje verze kar čezmerno preoblaga z vsem mogočim mitološkim inventarjem. Estetski princip mu je „imitatio“ in „aemulatio“ latinskih elegikov,

¹⁸ Simoniti v SBL III, 501—503, in isti v: Kronika 19 (1971), 14—21.

¹⁹ Simoniti, *Opera*, št. 871.

²⁰ Prav tam, št. 1389—90, 871, 775.

²¹ Gl. prav tam s.v. Sitnick.

²² Hren sam pravi o njem: „Unde se iactant pariter Camoenae, / Queis tuo ductu teneris ab annis / Aönis docto scatuere sacri / Fonte liquores, v: Libellus (kot op. 23), št. 54, strofa 6.

²³ Rokopis hrani NUK pod št. 84, objavljen je bil v Zgodovinskem zborniku (Priloga ljubljanskemu škofijskemu listu) 10 (1897), 610—670. Prim. še P. pl. Radics, *Tomaž Chrön, pesnik, mecen umetelnosti in podpornik vednosti*, v: Letopis Matice slovenske za leto 1878, III. in IV. del, 1—33.

²⁴ Edina izjema je, se zdi, št. 14 z naslovom „Epigramma Tullianum“, kjer pesnik v treh distihih toži nad tem, da je „Thaide peioris propter mendacia scorti“ po nedolžnem že tretjo noč v ječi.

Vergilija in Horacija, nekatera mesta se bero kot pravi centones ali le neznatno varirajo teme, motive in dikcijo predlog in vzorov. Ob tej priložnosti se lahko pridružimo mnenju²⁵, da nam je danes nasploh pristop k estetskemu uživanju te poezije nedvomno otežkočen, če ne že nemogoč, kljub temu pa jo je mogoče zapopasti vsaj v njenem historičnem pomenu in referenčnem kontekstu. Ta poezija se prostovoljno podreja pravilom antične norme, antični kanon ji je obvezen: kdor ga izpolni, lahko po tem pomovanju ustvari brezgrajen umotvor. Za pesnikovanje v tej vrsti poezije je treba biti učen, človek mora znati igrati na instrumentu tujega jezika in obvladati uporabo določenega, od latinske pesniške tradicije utrjenega kroga tem, posameznih motivov, podob, primer, stilnih in poetskih figur. Učena snov zahteva učenega pesnika in narobe: kdor hoče biti pesnik v tem umetnem jeziku, mora kot predpostavko spoštovati pravila te poezije in literature. Mladi Hren je več pesniške obrti in očitno je, da hoče postaviti na preizkušnjo svoje znanje in se izkazati; to celo v nekaterih virtuoznih prijemih, ko zavestno sega po sredstvih umetničenja, npr. ko uporablja adnominativno igro z lastnimi imeni, poante, stopnjevano metaforiko, k čemur spadajo še akrostihi, začetni, srednji in končni, disticha numeralia in bravure, ki že nakazujejo kasnejši razvoj v baročnem manierizmu²⁶. V formalnem oziru je daleč največ elegičnih distihov, pa tudi samih heksametrov, petero jih je zloženih v sapfiških kiticah, zastopana pa je tudi alkajska strofa. Sicer pa bodi še omenjeno, da je nekaj pesmi izrecno namenjenih za uglasbitev, nekatere pa so bile očitno tudi natisnjene. Tudi pozneje je Hren še segal po peresu in zložil še kako priložnostno pesem. npr. ob zmagi pri Sisku 1594, sramotilne verze zoper Luthra, metrične napise ipd²⁷.

Ob tej priložnosti moramo opozoriti še na štiri spretno verzifikacije, ki jih je v svojem slovenskem prevodu nagrobne pridige za Primožem Trubarjem objavil Vipavčan Matija Trost in v njih izpričal virtuožno obvladovanje novolatinske elegične forme²⁸.

Poleg Hrena sodeluje s priložnostno poezijo ob svečanostih na notranjeavstrijskem dvoru v Gradcu še nekaj Slovencev; tako posveča pisano zbirko epigramov novoporočencema nadvojvodi Ferdinandu in Mariji Ani Bavarski Johannes Baptista Clarius in se v dveh spominja tudi svojega očeta, ljubljanskega deželnega fizika Lenarta Clarija, o katerem bo še govor²⁹. Ob isti priložnosti se oglasi s tiskano pub-

²⁵ Conrady, *Die Erforschung* (kot op. 3), 148ss.

²⁶ Prim. npr. K.O. Conrady, *Lateinische Dichtungstradition und deutsche Lyrik des 17. Jahrhunderts*, Bonn 1962, zlasti 148ss.

²⁷ Radics, o.c., 12.

²⁸ Objavil jih je v izvirniku in s Sovretovim prevodom M. Rupel, *Nove najdbe* 48—58.

²⁹ I. B. Clarii medici serenissimi principis Ferdinandi archiducis Austriae etc. *Epigrammatum libri tres*, Graecii Styriae, G. Widmanstadius 1600; avtor pravi, da je te tri knjige „in Patavino gymnasio ante tria ferme lustra conscripsi“ in na fol. E 1 posveča dva epigrama „Leonardi Clarii parentis optimi piae memoriae“.

likacijo še Novomeščan, prav tako kranjski deželni physicus Abraham Piscator, ki polaga svoje čestitke knežjemu paru v usta samemu Apolonu in Muzam³⁰.

V lirskem žanru tedaj že vidimo, da prevladujejo v njem predvsem elegija, epigram, anagram, carmen gratulatorium, epitalamij, epicedij, threnodia in kakor se še imenujejo ti poetični produkti, applausus poeticus in njegovo nasprotje, sramotilna pesem. Nekaj tega srečamo tudi v ne prav številnih latinskih tiskih, ki so izšli iz tiskarske oficine prvega ljubljanskega tiskarja Janža Mandelca (1575—1582)^{30a}. Tu mislim predvsem na dva tiska v čast poroke Adama barona Ecka z Ano Khislovo iz leta 1577. Prvo svatovsko pesem je napisal legum licentiatu Tobias Stangelius³¹, ki očitno ni bil domačin („ipse etiam his veni nuper novus advena terris/ et primum incipio vestrum cognoscere nomen“): po kratkem uvodu sledi enkomij zakonski zvezi s celo kulturno zgodovino človeštva od bibličnih časov naprej, v drugem kajpada hvalnica novoporočencev; pesnik ne pozabi povedati, da je Melanchthonov učenec in prijatelj slovaškega humanista in erudita Sambuka (Ján Sambocký)³². Avtor druge, skromnejše prigodnice ob tej svatbi pa je bil že omenjeni kranjski deželni zdravnik Lenart Clarius³³.

Zanimivo je, da je med deli, ki jih imamo v razvidu, slabo zastopana epika, kar utegne biti v zvezi z razmeroma nerazvito novolatinsko epsko produkcijo v nemškem kulturnem krogu³⁴; le izpod peresa italijanskega humanista Giovannija Faitana iz Reggia se nam je ohranil pravi epilij v heroičnem tonu Seisenbergensis tumultus, ki ga je le-ta zložil v Stični kot gost opata Neffa in v njem v vergilijanskem slogu opisal oblego žužemberškega gradu³⁵.

Na začetku tega pregleda smo omenili tipično humanistično zvrst — dedikacijo, ki zadobi v pač najizrazitejšem zgledu te vrste, v Bohoričevi „praefatiuncula“, že značaj obsežnega programskega

³⁰ *Apollinis et Musarum gratulatio faustissimis thalamis serenissimi principis Ferdinandi. . . et serenissimae Mariae Annae. . . dedicata consecrataque ab Abrahamo Piscatore Carniolo Neustadiensi, philosophiae et medicinae doctore et ordinario dominorum porovincialium Carniolae physico, Graecii Styriae, G. Widmanstadius 1600.*

^{30a} Prim. zdaj B. Reisp, *Začetki tiskarstva v Ljubljani*, v: Situla 14/15 (1974), 349—360.

³¹ *Carmen encomiasticum in celebres nuptias Adami I. baronis ab Eck . . . et . . . Annae Chislidis, Labaci, J. Manlius 1577.*

³² fol. B 1 v.

³³ *In nuptias clarissimi viri domini Adami I. baronis Ab Eckh et Hungersbach et generosae virginis d. Annae Chislidis. . . Labaci, J. Manlius [1577].* Taisti Lenart Clarius je počastil z epigramom tudi Hieronyma Megiserja *Dictionarium quattuor linguarum, Graecii Styriae. I. Faber 1592.*

³⁴ G. Ellinger, *Grundfragen und Aufgaben der neulateinischen Philologie*, v: *Germanisch-romanische Monatsschrift* 21 (1933), 1—14, tam 5; izjema je kvečjemu biblični ep.

³⁵ I. Faitanus, *Seisenbergensis tumultus*, Viennae Austriae, M. Zimmermann 1560, prim. L. Pintar, *Eine typographische Rarität des XVI. Jahrhunderts*, v: *Carniola* 1 (1908), 216s.

spisa. Sicer pa nam ni treba še posebej poudarjati, da pomeni Bohoričeva, po Melanchthonu koncipirana gramatika slovenskega jezika zrelo aplikacijo humanističnih filoloških nazorov. Zato je tudi prav, da se v zvezi s humanistično dedikacijo in filologijo spomnimo še Polhograjčana Martina Pegija: ta je na kranjske stanove naslovil elegantno latinsko posvetilo svojih „Naukov o pravnih mnenijih“ in v njih poudaril svojo zavezanost domovini, iz katere je izšel³⁶. Že poprej je 1559 dokončal in dve leti zatem izdal strokovno delo o tropih in retoričnih figurah, obdelal torej (kot pravi izdajatelj) „eam rhetorices partem, quae in verborum sententiarumque elegantia atque veritate versatur“. Izdajatelj tega dela, Bavarac Gripper, sicer pravi, da so mu povšeči krajša dela te vrste, toda Pegijevo da je tako bogato z zgledi iz najboljših antičnih avtorjev, da vsekakor zasluži objavo. Pegius se pri definicijah tropov in figur opira predvsem na Ciceronove retorične spise in na Kvintilijana³⁷.

Med proznim novolatinskim ustvarjanjem nikakor ne moremo mimo primerka biografije: to je Jurija Khisla opis življenja in junaške smrti Herbarta Turjaškega iz leta 1575³⁸. Dramatična usoda kranjskega deželnega glavarja in vrhovnega poveljnika Vojne krajine, je doživela neznanski odmev: superintendent Krištof Spindler je dal ob pokopu natisniti nemško nagrobno pridigo, dogodek je v prvih verzih svoje pesnitve razmeroma široko omenil tudi Stangelius, Khislov stvarno zastavljeni in prav nič bombastično opisani življenjepis pa je v kratkem doživel tudi nemški prevod.

S tem pa smo se približali tistemu spisju, ki je blizu današnji dnevni publicistiki. Ali je bil Johannes Saliceta govor zoper Turke, prvi Mandelčev ljubljanski tisk, latinski, je težko reči, ker za zdaj ne vemo za noben ohranjen izvod⁴⁰. Toda turška nevarnost je bila nekaj, kar je naravnost klicalo po publicistični obdelavi. Razumljivo je, da se hočejo avtorji obračati na kar najširši krog beročega občinstva in zato uporabljajo predvsem nemščino. Med latinskimi deli pa kaže vsekakor omeniti prevod hrvatskega Črnkovega opisa katastrofe, ko je turška vojska 1566 pod sultanom Sulejmanom osvojila trdnjavo Siget: oskrbel ga je na prigovarjanje kranjskih plemičev mladi Samuel Budina in ga pod naslovom *Historia Sigethi* objavil 1568 na Dunaju⁴¹; latinski ponatisi njegovega dela in takojšnji prevodi v nemščino, italijanščino in španščino pričajo o živem zanimanju za te vrste čtivo. Budina je zvesto, vendar v lepem jeziku podal izvirni tekst, iz svojega

³⁶ *Tyrocinia consiliorum Martini Pegii* ..., ki so dodana Pegijevemu nemškemu delu *Einstandtrecht*, Ingolstadt, Weissenhorn 1564 in 1567 (3. in 4. izdaja, prim. J. Polec v SBL II, 290s.)

³⁷ *De tropis et schematibus libri octo*. Authore Martino Pegio ... In Ingolstadtii, Weissenhorn 1561, prim. J. Polec v SBL II, 290 s.

³⁸ G. Khisl, *Herbardi Aursperg. . . vita et mors . . .* Labaci, J. Manlius 1575.

³⁹ P. v. Radics, *Herbart VIII. Freiherr zu Auersperg* (1582—1575), ein krainischer Held und Staatsmann, Wien 1862, VIII in 341ss.

⁴⁰ Edini podatek izvira od Valvasorja, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, Laibach 1689, faksimile Ljubljana 1971, XI, 716.

⁴¹ Prim. F. Kidrič v SBL I, 64 in tam navedeno literaturo.

pa dodal posvetilo in predgovor, prilagodil besedilo duhu latinskega jezika in ga morda na koncu sam dopolnil, uporabljajoč ob Sulejmanovi smrti, ki so jo Turki med obleganjem večje prikrili, značilen topos antične historiografije: opis viharja, ki je podrl sultanov šotor, in strahovito razburkal Donavo⁴². Tako je hotel. Budina v smislu pobude naročnika prevoda, Janža Khisla, pripraviti stanove na nove, težje žrtve za obrambo pred Turki. Iz istega namena sta primaknila k Budinovemu prevodu svoj delež še Ljubljanačan Gašper Žitnik, tedaj profesor etike na Dunaju, in kranjski vojni pisar Janž Gebhard — prvi epicedij na grofa Zrinjskega, drugi elegijo ob njegovi junaški smrti.

V kontekstu podobnega publicističnega delovanja je treba tu navesti še delce štajerskega deželnega fizika Jakoba Straussa z opisom kometa, ki je tudi doživelo svoj natis v Ljubljani leta 1577: avtorju je nenavadni nebesni pojav bolj povod za mešanico astronomsko astroloških spekulacij in poziv k poboljšanju in spreobrnjenju kakor pa predmet strokovne deskripcije fenomena⁴³.

Razmere tedanje dobe, ki je njih bistvena karakteristika razmah protestantizma in ob koncu stoletja njegov zator po centralni politični habsburški oblasti, terjajo, da ob sklepu omenimo še kontroveržno in polemično teološko literaturo. Zanimivo je, da so se katoliški zganiči že razmeroma zgodaj pod aktivnim ljubljanskim škofom Urbanom Tekstorjem, ko je 1556 govoril v Ljubljani na neki katoliški sinodi jezuit Sulenius Columna „o čistosti duhovstva“ in ta svoj govor 1558 s posvetilom ljubljanskemu kanoniku Frankoviču izdal 1560 v tisku na Dunaju⁴⁴. V ta sklop pa moramo z nasprotni strani šteti tudi Petru Pavlu Vergeriju ml. pripisovano delo o zakramentih in Gospodovi večerji iz leta 1559, katerega avtor je bil očitno kranjski baron Sigismund Dietrichstein⁴⁵. Sicer pa je večina te polemične literature iz propagandnih razlogov in zaradi odmevnosti v širših krogih pisana v nemščini; kolikor se kontroverz udeležujejo Slovenci, zlasti bojeviti prošt Peter Muhič⁴⁶, pa smemo reči, da se bije boj predvsem na relaciji Gradec—Tübingen.

Ljubljana.

P. Simoniti.

⁴² L. Ruzsás—E. Angyal, *Cserenkő és Budina*, v: Századok 105 (1971), 57—59. Ali je ta topos dodal Budina iz svojega, ni jasno, ker hrvaški izvirnik nima ohranjenega konca. Lahko da je stal že pri Črniku, ki je bil „dijak“ — litteratus, ki je npr. v svoj opis vpletel tudi govore, prav tako element antične in s tem tudi humanistične historiografije.

⁴³ J. Strauss, *Descriptio novi et prodigiosi cometae* ... Labaci, J. Manlius 1577, prim. literaturo kot v op. 18.

⁴⁴ Guilhelmi Sulenii Columnae *De dignitate sacerdotii oratio olim in Carniola apud reverendiss. d. Urbanum Labacensem episcopum comitis sacerdotalibus habita*, Viennae Austriae, R. Hofhalter 1560 ;prim. Simoniti, *Humanizem* 222.

⁴⁵ *De natura et usu sacramentorum et maxime coenae dominicae* ... [Tübingen] 1559. F. Hubert, *Vergerios publizistische Tätigkeit*, Göttingen 1893, 311, sodi, da je avtor „Sigismundus a Dietristan, baro in Carniola“.

⁴⁶ Prim. J. Turk v SBL II, 161; K. Amon, *Religiöse Literatur des 16. Jahrhunderts in der Steiermark*, v: *Literatur in der Steiermark*, Graz 1976, 43—62, tam 52 53, 55.

ZUSAMMENFASSUNG

P. Simoniti: DIE NEULATEINISCHE LITERATUR BEI DEN SLOWENEN IN DER 2. HÄLFTE DES XVI. JAHRHUNDERTS — VERSUCH EINER ÜBERSICHT

Obleich das kulturgeschichtliche Bild des behandelten Zeitraums in Slowenien durch das literarische Auftreten der slowenischen Protestanten in der Volkssprache wesentlich gekennzeichnet ist, ist es nichtsdestoweniger wichtig, auch die neulateinische literarische Produktion mit zu berücksichtigen, die ja im allgemeinen im damaligen Europa schon rein umfangmässig bei weitem überwiegt. Das humanistische Bildungsideal ist in der fraglichen Zeit schon längst institutionalisiert und als die einzig mögliche Norm anerkannt. In Ljubljana geschah dies durch die Bildung der sog. protestantischen Ständeschule unter ihren Rektoren L. Budina und A. Bohorič, zu denen kurz auch der deutsche Humanist N. Frischlin gehörte. Diese Schule kann nach Analogie mit entsprechenden Anstalten in Kärnten und in der Steiermark, zu denen hin ja grosse Teile des slowenischen ethnischen Raumes gravitierten, gewissermassen als ein Kristallisationspunkt betrachtet werden, weil man sich da nicht nur um die Vermittlung einer gründlichen literarischen, rhetorischen und poetischen, Bildung bemühte, sondern von den Schülern auch das aktive Beherrschen der klassischen Latinität verlangte. Dabei ist es angesichts der Tatsache, dass es in Slowenien weder eine Universität noch einen bedeutenderen Hof gab (wenn man vom lokalen Adel einmal absieht), angebracht, auch das literarische Schaffen der aus Slowenien stammenden Männer zu berücksichtigen, die an den auswärtigen Universitäten studierten und z.T. dozierten, also sowohl in Wien als auch im protestantischen Deutschland (vor allem Tübingen und Strassburg). Es handelt sich dabei um eine Reihe von akademischen Disputationen, rhetorischen Übungen, poetischen Produkten und Fachschriften. Eine beträchtliche Anzahl von Gelegenheitswerken entstand auch an den zentralen Höfen (vor allem Wien und Graz). Der literaturgeschichtliche Zustand in Slowenien und das sich gegenseitig ergänzende literarische Schaffen in lateinischer, slowenischer und deutscher Sprache kommt auch in jenen Druckwerken zum Ausdruck, die aus der ersten slowenischen Druckerei in Ljubljana in den Jahren 1575—1582 herausgekommen sind: unter dem lateinischen Schrifttum erscheint da Gelegenheitspoesie, aber auch eine Biographie und Schriften über bedeutende oder aufsehenerregende Ereignisse der Zeitgeschichte.

In der Poesie überwiegt in der neulateinischen Literatur bei den Slowenen in diesem Zeitraum im allgemeinen die lyrische Kleinform (Elegie, Epigramm, carmina gratulatoria, epithalamia, parentalia u.ä), während die Epik recht schwach vertreten ist. In der Prosa kommt besonderes Interesse einer typischen humanistischen Literaturgattung zu, der Dedikation, die z.B. in Bohoričs Grammatik der slowenischen Sprache bereits den Charakter einer umfassenden Programmschrift erhält. Ausserdem ist da das Fachschrifttum zu nennen (Grammatik, Rhetorik, Philosophie), die in der Renaissance so beliebte „Reiseliteratur“ und die zeitgenössische, literarisch anspruchsvollere Publizistik (Türkenkriege), wobei auch ins Lateinische übersetzt wird. Abschliessend wird noch kurz auf die religiösen Streitschriften und die Kontroversliteratur hingewiesen, die aus den Erfordernissen der konfessionellen Kämpfe entstand.